

Jaarverslag Stichting Naar buiten! 2023

www.naarbuitenleiden.nl

Inhoudsopgave

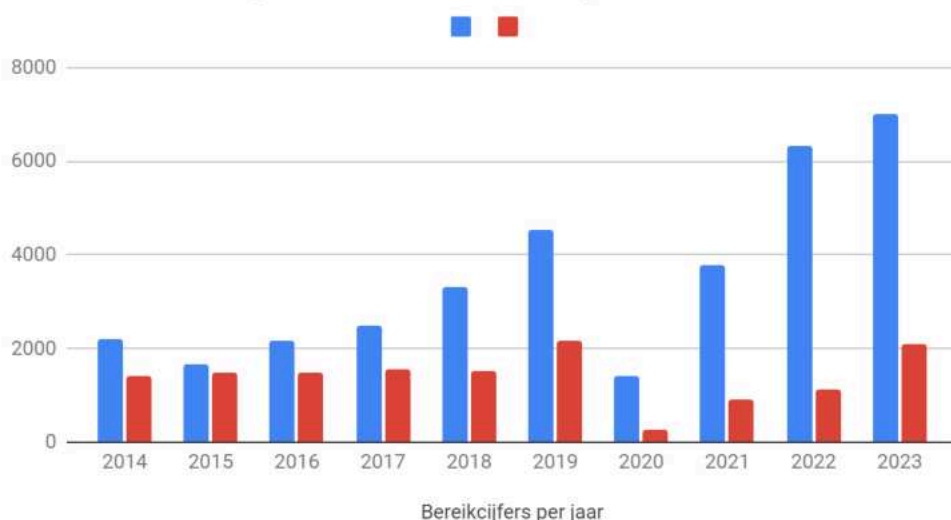
Inleiding	3
1. Familieactiviteiten	4
1.1 Schaapscheerfeest	4
1.2 Kidsproof Buitenbeestfeest	4
1.3 Fiets en Food route	5
1.4 Kabouterpad Weidezicht	6
2. Onderwijsactiviteiten	7
2.1 Water in je wijk	7
2.2 Lekker buiten Leren	7
2.3 Naar buiten! dagen	8
2.4 Op een onbewoond eiland	9
2.5 De boer op!	9
2.6 Op Wildpluk avontuur	9
2.7 Coördinatie NatuurWijs	10
2.8 Menukaart Voedseleductie	10
2.9 Duurzame Masterchef	10
2.10 Overnemen Lessen NDE	12
2.11 Lesmateriaal De tuin met Stip	12
2.12 Les SDG's (Junior Global Goals)	13
2.13 Buitenlesdag	13
3. Buitenschools aanbod	14
3.1 Clean SUP	14
3.2 Verwonderkisten	14
3.3 Mee naar zee	14
3.4 SOL activiteiten	15
3.5 Buitenclub Merenwijk	16
3.6 Weekendklas JES Rijnland	16
3.7 Thuisprogramma JES Rijnland	17
3.8 Kennismakingsprogramma	17
3.9 Zoek de 7 soorten	18
3.10 Halloween	18
4. Bijeenkomsten	20
4.1 Netwerkbijeenkomst zzp'ers	20
4.2 EHBO in het Groen	20
4.3 Vrijwilligersmarkt	20
5. Partners	21

Inleiding

Naar buiten! (Nb!) wil kinderen van 4 tot 12 jaar oud stimuleren vaker naar buiten te gaan en doet dit door het organiseren van natuuractiviteiten voor basisscholen, families en welzijnsorganisaties. We richten ons met name op de lage SES (sociaal economische status) doelgroep omdat zij van huis uit minder vaak de natuur opzoeken. Terwijl spelen in de natuur niet alleen heel leerzaam maar ook gezond is! Belangrijkste reden is dat we kinderen, als toekomstige consumenten, nu bewust willen maken van de natuur zodat zij er later goed voor zullen zorgen. Het groen binnen en buiten de stad wordt ook ingezet als middel voor meer bewegen, natuurbeleving en een gezondere leefstijl.

Nb! bestaat sinds 2018 als stichting en vervult de rol van NME centrum in de gemeente Leiden. De gemeente is nauw betrokken als adviseur en opdrachtgever en heeft in de loop der jaren steeds meer taken aan de stichting overgedragen. Nb! heeft een makelaarsfunctie en brengt vraag en aanbod samen op het gebied van duurzaamheidseducatie en natuurbeleving. Dit doen we met een flexibele schil van ervaren ZZP-ers en een netwerk van deskundige vrijwilligers. We stimuleren kinderen en hun ouders/verzorgers of begeleiders/leerkrachten, om het hele jaar door op ontdekking te gaan in de natuur, want buiten beleef je altijd iets bijzonders!

Kinderen/leerlingen en Ouders/ verzorgers

1. Familieactiviteiten

1.1 Schaapscheerfeest

Doel: Kennismaken met de boerderij, herkomst van voedsel, natuur in en rond de stad. Kinderen en hun ouders enthousiasmeren om de groene locatie later nog eens te bezoeken.

Doelgroep: families met kinderen van 1 t/m 12 jaar

Beoogd resultaat: 500 kinderen

Gerealiseerd bereik: 825

Planning: april - mei

Partners: Kinderboerderij Merenwijk, Boerderij Buitenverwachting

Meer info: [Facebook kinderboerderij Merenwijk](#)

Op 6 mei vond het jaarlijkse Schaapscheerfeest plaats op de kinderboerderij Merenwijk mede georganiseerd door Nb! De schapen van de kinderboerderij werden geschoren door de dierverzorgers. De wol is samen met vrijwilligers van de 'Leidse Deken' gebruikt in diverse activiteiten zoals het kaarden: het kammen van de ruwe vacht met twee kaardplankjes of met de kaardemolen, maar ook het spinnen, weven en vilten. Kinderen kregen een strippenkaart waar alle wol-activiteiten op staan. Na afloop van elke activiteit kregen ze een 'stempel' en bij een volle strippenkaart kregen ze een verrassing. Verder konden kinderen ponyrijden en een schaapje knutselen van echte schapenwol. Ook was er verkoop van honing en zelfgemaakte kaarsen. Sleutelstad maakte hier een leuk item over: [Schapen scheren in de Merenwijk | Sleutelstad](#).

1.2 Kidsproof Buitenbeestfeest

Doel: Nieuw natuurfeest voor de hele familie waarbij deelnemers de natuur in het buitengebied van Leiden ontdekken door allerlei leuke en spannende activiteiten.

Doelgroep: families en buitenschoolse groepen zoals Vakantieschool met kinderen van 1 t/m 12 jaar

Beoogd resultaat: 1.000 tot 3.000

Gerealiseerd bereik:

Tuin van Noord	02-07	400
Matilo	17-09	350
Stevenspark	26-11	100

Planning: 3 x per jaar

Partners: Fonds1818, Gemeente Leiden (DLO), NME Fonds

Meer info: [buitenbeestfeest.nl](#)

Het Kidsproof Buitenbeestfeest was in 2023 een nieuw evenement dat op groene plekken in de aandachtswijken plaatsvond. Deelnemers konden hier gratis en laagdrempelig aan deelnemen en spelenderwijs de natuur ontdekken. Op zondagmiddagen zijn er op 3 locaties Buitenbeestfeesten georganiseerd met vele lokale partners. Zowel partners als deelnemers waren erg enthousiast over het nieuwe evenement. Kinderen deden spelenderwijs nieuwe, leerzame natuur-, cultuur- en sport/beweeg ervaring op. Onder begeleiding van zzp'ers en/of (IVN-)vrijwilligers. Er wordt altijd geprobeerd om ook ouders zo veel mogelijk te betrekken bij de activiteit. Er werden door het jaar heen in totaal ongeveer 800 kinderen bereikt tijdens drie evenementen. Er is een evaluatie geschreven die gedeeld is met de betrokken partners.

Op kleine beestjes safari onder begeleiding van IVN Leidse regio tijdens het Kidsproof Buitenbeestfeest in Park Matilo

1.3 Fiets en Food route

Doel: Een gratis fietsroute van 8 tot 15 km dwars door de eeuwenoude Boterhuispolder. Je maakt onderweg kennis met de poldernatuur, ondernemers in het gebied en met verschillende streekproducten.

Doelgroep: families en buitenschoolse groepen zoals Vakantieschool.

Beoogd resultaat: 750 deelnemers (NB: moeilijk meetbaar, alleen op basis van website bezoek)

Gerealiseerd bereik: 22 kinderen bij begeleide fietsroutes en 12 volwassenen bij de wandel editie in december. Totaal 34.

Planning: het hele jaar rond

Partners: Zorg en Zekerheid, Brasserie Groep, Diverse boerderijen en ondernemers

Meer info: naarbuitenleiden.nl/familie-fiets-food

In de meivakantie hebben er twee begeleide routes plaatsgevonden, i.s.m. met Includio Leiderdorp en met SOL. Hoewel de activiteiten onderdeel waren van de vakantie-programmering van deze welzijnsorganisatie, bleek dat zij vrij weinig kinderen hadden weten te werven. Desondanks waren de deelnemers erg enthousiast en hebben zij een hele leuke en leerzame dag gehad. Bij Werkplaats 'Om de hoek' in Oud Ade hebben de kinderen een broodje met kruidenboter (kruiden zelf geplukt uit de tuin) gemaakt en insecten en wormen gezocht en bekeken. Vervolgens gingen ze naar de Lakenvelderboerderij en boerderij Boterhuys in Warmond.

Omdat we ook graag mensen naar buiten trekken in het najaar en de winter hebben we in december twee evenementen georganiseerd op basis van de route. Fietsend of, bij minder weer, wandelend konden deelnemers kennismaken met de ondernemers in het gebied door diverse proeverijen. Deze route kon men

volgen met een gids die van alles vertelde over het leven in de polder. Ondanks vele pr- acties leverde dit initiatief slechts 12 deelnemers op.

1.4 Kabouterpad Weidezicht

Doel: Speurtocht door het groen voor jonge kinderen om hen spelenderwijs nieuwsgierig te maken naar de natuur

Beoogd resultaat: 200 kinderen per jaar

Gerealiseerd bereik: 350 kinderen

Doelgroep: kinderen van 2 tm 4 jaar en hun ouders

Planning: hele jaar rond

Partners: IVN Leidse regio, Kinderboerderij Weidezicht, Haardstee

Meer info: n.v.t.

Op 15 september opende de wethouder het Kabouterpad op en rond kinderboerderij Merenwijk. Het kabouterpad is een speurtocht voor kinderen tussen de 5 en 6 jaar. Ouders kunnen dit zelfstandig met hun kinderen lopen. Het kabouterpad bij Kinderboerderij Merenwijk heeft 25 beschilderde kabouterpalen. Bij elke paal doen de kinderen een natuuropdracht uit het boekje. Bij het Theehuis de Trotse Pauw op de kinderboerderij kunnen deelnemers vooraf aan de tocht een boekje ophalen. Sleutelstad maakte hier een leuk item over [Kabouterpad bij kinderboerderij Merenwijk geopend | Sleutelstad](#).

Help de kabouters en ontdek van alles over planten en dieren!

2. Onderwijsactiviteiten

In dit jaarverslag worden meer activiteiten beschreven dan in het jaarplan stonden. Gedurende het jaar is financiering geworven en samenwerking gezocht voor extra activiteiten. Dit betreft de activiteiten 2.8 t/m 2.12 in dit hoofdstuk.

2.1 Water in je wijk

Doel: Leerlingen ontdekken de biodiversiteit en de daarmee samenhangende waterkwaliteit rond de school. Zij leren waar te nemen en onderzoek te doen.

Beoogd resultaat: 6 klassen = 150 leerlingen

Gerealiseerd bereik: 159 kinderen

Doelgroep: basisschoolleerlingen van groep 7 en 8

Planning: juni - oktober

Partners: Gemeente Leiden, Hoogheemraadschap van Rijnland, IVN Leidse regio

Meer info: [Verwonder om de Hoek - Water in de wijk](#)

Tijdens Water in je Wijk onderzoeken leerlingen de natuur dicht bij huis. Welke dieren leven in de stadswateren en hoe kun je ze helpen te overleven. Een onderzoek naar het leven in het water is altijd een verrassing en leerlingen vissen enthousiast met hun schepnet om nog meer soorten te vinden. Onder leiding van een deskundige worden de gevonden dieren en planten op naam gebracht zodat er een

rapport ontstaat van de soortenrijkdom in het water op die locatie.

De leerlingen geven aan de hand daarvan hun oordeel over de waterkwaliteit ter plekke: slecht, matig, redelijk of goed.

De onderzoekslocatie wordt zo veel mogelijk in de buurt van de school gezocht.

Dit jaar hebben we ook het slootonderzoek gedaan tijdens een evenement in Zoetermeer: Rondje Meerpolder. Bij een sloot naast een van de boerderijen op de route was Nb! aanwezig met alle materialen voor het onderzoeken van het onderwaterleven.

Veel enthousiaste gezinnen kwamen langs en bewonderden het waterleven.

2.2 Lekker buiten Leren

Doel: Leerlingen meer betrekken bij de natuur in hun directe omgeving. Zowel leerlingen als leerkrachten maken optimaal gebruik van de groene (leer)omgeving van de school waarbij de (groene) schoolpleinen en de natuur dichtbij de school worden ingezet.

Beoogd resultaat: op 8 scholen elk seizoen een activiteit voor twee klassen totaal 48 activiteiten = 400 leerlingen

Gerealiseerd bereik: 1.000 leerlingen

Doelgroep: leerlingen groep 1 t/m 4

Planning: hele jaar rond

Partners: IVN Leidse regio, zzp'ers, Technolab, Dunea, SOL Leiden

Meer info: [Verwonder om de Hoek - Lekker buiten leren](#)

Lekker buiten Leren maakt het leerkrachten extra makkelijk om met de onderbouw aan de slag te gaan met de natuur. Elk seizoen wordt of rond het schoolplein een begeleide activiteit aangeboden waar de leerkracht zelf ook aan deelneemt. Doel is dat deze ziet hoe leuk en makkelijk buitenactiviteiten kunnen zijn. Vier keer per jaar staat er een ervaren natuurgids klaar om een seizoensgebonden les te geven. Deze

lessen behandelen allerlei onderwerpen zoals bomen, vogels, kleine beestjes en planten. De lessen kunnen aangepast worden aan het thema of de leerdoelen die op dat moment belangrijk zijn voor de klas.

2.3 Naar buiten! dagen

Doel: Leerlingen een leuke en leerzame buitendag bieden waarbij ze kennismaken met verschillende aspecten van de natuur. Ze enthousiasmeren om de groene locatie later nog eens te bezoeken.

Doelgroep: groep 5/6 van het basisonderwijs

Beoogd resultaat: 750 leerlingen, 10 IVN vrijwilligers en 120 PABO-studenten

Gerealiseerd bereik: 655 leerlingen

Planning: mei - juni

Partners: zzp'ers, IVN Leidse regio, Tuin van de smid, Natuur om de hoek, Hogeschool Leiden, Leidse Biologen Club, Fonds1818

Meer info: [Verwonder om de Hoek -Naar buiten! dagen 2022 Cronesteyn](#)

De Naar buiten! dagen is één van de klassiekers van Nb! en vonden dit jaar op maar liefst 3 locaties plaats:

Leiden	Merenwijk	22 - 26 mei	226
Leiden	Polderpark Cronesteyn	05 - 09 juni	189
Den Haag	Zuiderpark, Den Haag	eind sept	240

De werving van de schoolklassen startte in februari en liep door tot aan de week voor de Nb!-dagen. Het kostte veel moeite en tijd om de schoolklassen te werven maar het is toch weer gelukt! Het programma bestond uit: een natuurontdektocht onder leiding van de 1e jaars PABO-studenten, vuur maken en broodje bakken in de Merenwijk en brandneteltouw maken in Cronesteyn. De PABO-studenten ontvangen vooraf aan de dagen een college van Nb!. De slootsafari hebben we dit jaar losgetrokken van de ontdektocht, omdat de leerlingen hier makkelijk 45 minuten mee bezig kunnen zijn. Dit was een goede beslissing met als hoogtepunt het bezoek van [Aaf Verkade](#) in duikpak op 1 dag in Cronesteyn.

Klassieker tijdens de Nb! dagen is het leren vuur maken en je eigen broodje bakken

2.4 Op een onbewoond eiland

Doel: In 5 lessen rondom het verhaal van Robinson Crusoe leren kinderen overleven in de natuur.

Doelgroep: groep 4 t/m 8 van het basisonderwijs

Gerealiseerd bereik: 19 leerlingen

Beoogd resultaat: alleen op aanvraag

Planning: het hele jaar rond

Partners: n.v.t.

Meer info: [Verwonder om de Hoek - Op een onbewoond eiland](#)

Scholen en BSO's kunnen een of meerdere activiteiten/lessen van 'Op een onbewoond eiland' reserveren. De activiteiten zijn gericht op overleven in de natuur. Zo gaan kinderen hun eigen onderdak bouwen, water zuiveren en hun eigen voedsel verbouwen. Het verhaal van Robinson Crusoe vormt de rode draad in de activiteiten en kinderen doen samen met hem steeds nieuwe uitvindingen om te kunnen overleven op een onbewoond eiland.

Kindcentrum het Dok, Oegstgeest	01 juni	7
VSO school De Delta, Leiden	15 mei - 19 juni	6
Joris de Wit/Dalton, Oegstgeest	juni-juli	6

2.5 De boer op!

Doel: Leerlingen leren over de herkomst van (lokaal) voedsel. Ze doen kennis op van het boerenleven. De leerlingen verwerven inzicht over de samenhang en gevolgen vanuit verschillende invalshoeken: People, Planet, Profit en ontwikkelen de vaardigheden om tot duurzaam gedrag te komen.

Doelgroep: PO groep 7 en 8 en VO 1e en 2e klas

Beoogd resultaat: 10 schoolklassen à +/- 25 leerlingen = 250 leerlingen, extra aanvraag Fonds1818:

Gerealiseerd bereik: 785

Planning: april t/m oktober

Partners: Zuivel NL, Jong Leren Eten

Meer info: [Verwonder om de Hoek - Activiteiten](#)

De boer op! brengt leerlingen letterlijk naar de boerderij om hier kennis te maken met de herkomst van voedsel. Omdat Zuivel NL alleen lessen subsidieert op boerderijen die hierbij aangesloten zijn, hebben we via Fonds1818 kunnen realiseren dat (juist ook!) biologische boerderijen in het programma zijn opgenomen. Ook bleek er veel vraag vanuit kleuterklassen maar deze vallen ook niet onder de subsidie van Zuivel NL. Ook de verbreding van de doelgroep hebben we in 2023 weten te realiseren. Leerlingen van de onderbouw konden dit jaar dus ook de jonge boerderijdieren knuffelen en zien wat er allemaal gebeurt op de boerderij. Leerlingen van de bovenbouw konden de boer(in) op een zuivel- en kaasboerderij helpen en erachter komen hoe koeien gemolken worden en hoe kaas gemaakt wordt. We hebben stadsboerderij Het Zoete Land kunnen toevoegen aan de locaties waardoor leerlingen hier konden ontdekken hoe sla, broccoli en bonen groeien.

2.6 Op Wildpluk avontuur

Doel: De klas gaat samen met een plantenexpert op struintocht en op zoek naar eetbare planten rond de school. De leerlingen leren planten herkennen, plukken en proeven.

Doelgroep: groep 4 t/m 8
Beoogd resultaat: alleen op aanvraag
Gerealiseerd bereik: -
Planning: april t/m oktober
Partners: Daphne STRUINT, Plant-aardig
Meer info: [Op wildpluk-avontuur! - Verwonderpaspoort](#)

2.7 Coördinatie NatuurWijs

Doel: Klassen gaan drie dagen de natuur in onder begeleiding van een ervaren NatuurWijzer. Het programma is op maat, in overleg met de leerkracht.

Doelgroep: Groep 1 t/m 8
Beoogd resultaat: alleen op aanvraag
Gerealiseerd bereik: 20 klassen a 410 leerlingen
Planning: het hele jaar rond
Partners: NatuurWijs, NatuurWijzers Leidse regio
Meer info: [NatuurWijs - De natuur als klaslokaal](#)

Nb! was sinds 2019 coördinator van NatuurWijs in de Leidse regio. Ant Brandenburg heeft in de zomer van 2023 het coördinatorschap overgenomen. Zij organiseert ook een ander NatuurWijs project in Leiden (Het Groene Leerp pad) en zal blijven samenwerken met Nb!, opdat ervaringen en informatie over de scholen bij beide partijen bekend zijn.

2.8 Menukaart Voedseleducatie

Doel: Overzicht van al het aanbod op het gebied van voedseleducatie in de regio
Doelgroep: Leerkrachten en Pedagogisch Medewerkers
Partners: Jong Leren Eten, JOGG, GGD en diverse aanbieders
Meer info: [Menukaart-Leiden01.pdf](#)

Nb! lanceerde in 2020 i.s.m. Gemeente Leiden, Jong Leren Eten Zuid-Holland en GGD Hollands-Midden de 'Menukaart Voedseleducatie' voor de Leidse regio. Uiteraard is het belangrijk dat het aanbod dat hierop staat, actueel is en blijft. Daarom is de kaart in 2023 geüpdatet. De menukaart is bedoeld voor leerkrachten in het basis- en voortgezet onderwijs en pedagogisch medewerkers (KDV en BSO) die aan de slag willen met voedseleducatie. De kaart zet alle activiteiten op een rij en maakt daardoor het rijke aanbod in de regio makkelijker vindbaar.

Bij elke (les)activiteit komen één of meerdere thema's aan bod: smaak, gezondheid, voedselproductie, consumentenvaardigheden, voedselbereiding en duurzaam kiezen. Er is volop keuze uit verschillende onderwerpen: bijvoorbeeld gezonde voeding met o.a. smaaklessen. En moestuinieren waaronder het Schooltuinprogramma en boerderijbezoeken en natuurlijk proeven & koken.

De laatste versie van de menukaart is te vinden op: www.naarbuitenleiden.nl/menukaart.

2.9 Duurzame Masterchef

Doel: Leerlingen maken spelenderwijs kennis met duurzaam voedsel. Ze letten hierbij tijdens inkoop en bereiding op afstand, energie, afval en keurmerken.

Beogd resultaat: 2 klassen, 50 leerlingen

Gerealiseerd bereik: 103 leerlingen

Doelgroep: Voortgezet Onderwijs

Planning: week van 8 mei

Partners: Leidsch preventie akkoord, Leidse Schooltuinen, Da Vinci college Lammenschans

Meer info: [Duurzame Masterchef 2019 - YouTube](#)

Gedurende twee dagen werden de leerlingen ondergedompeld in de wereld van duurzaam en gezond voedsel. Tijdens Duurzame Masterchef wordt er in teams tegen elkaar gekookt. De maar liefst 7 Mavo en VMBO klassen gingen daarbij ook op onderzoek uit in hun eigen omgeving. Zo gingen de leerlingen kaasmaken bij Boerderij 't Geertje en brachten zij een bezoek aan de Leidse Schooltuinen.

Tijdens het project maken de leerlingen kennis met verschillende keurmerken op producten, leren ze na te gaan welke afstand een product heeft afgelegd en hoeveel energie het gekost heeft om het product te kweken.

De leerlingen gingen ook op wildplukavontuur rond de school en ontdekten hierbij eetbare wilde planten waarmee ze hun gerecht konden garneren. Uiteraard werden er ook inkopen gedaan, gekookt en gegeten tijdens deze dagen. Voedsel verbindt en vanuit voedsel werd de verbinding gelegd met de eigen (leef)omgeving. Bewuste keuzes maken en genieten zijn de sleutelwoorden!

regio

ONDERWIJS Reuring in de keuken van het Da Vinci College bij duurzame Masterchef

'Net als bij Gordon Ramsay'

„Niet de hele kool in de pan doen!“ „Mevrouw, is dit al honderd gram?“ Op het Da Vinci College aan de Lammenschansweg zijn de brugklassers van het vmbo vrijdagmiddag druk in de weer met verse pasta, broodjes gezond en warme prei. Met ieder een aangewezen seizoensgroente, gaan de groepjes aan de slag met zelf gekozen vegetarische recepten. En dat allemaal binnen een half uur.

Joep de Groot
j.de.groot@medialhuis.nl

Leiden ■ De 'duurzame Masterchefcompetitie' maakt deel uit van het project 'Naar buiten! Leiden'. Organisator Suzanne Wardenaar hoopt dat de kinderen leren dat hun voedselkeuzes invloed hebben op de wereld om hen heen. „Je wil dat ze gaan begrijpen dat elk product een reis heeft afgelegd, die energie kost. We proberen ze bijvoorbeeld bij te brengen dat je groente niet uit Spanje of uit de kassen hoeft te komen, maar dat je ook seizoensgroenten kunt kopen.“

Boel informatie

Naast het koken, hebben de leerlingen ook de Leidse schooltuinen bezocht en zijn ze rond de school gaan wildplukken. „Het is best een boel informatie voor twaalfjarigen, maar ik ben al heel blij als ze in plaats van een marsreep een appel halen“, al-

Suzanne Wardenaar (links) ziet toe hoe ieder groepje een gerecht kookt met seizoensgroente

FOTO PETER FRANKEN

thus Wardenaar. Dat de keuzes ook nog gevolgen hebben voor hun eigen lichaam en energie. Iaat het tweedaagse project nog maar even buiten beschouwing. „Daar zou je weer een heel ander project aan kunnen wijden. Je merkt ook wel dat het voor velen echt een eerste kennismaking met koken is.“

Een rondje door de keuken toont wel aan dat de meesten inderdaad nog maar weinig keukenerfaring hebben. „Kan ik de schil van de kool ook gebruiken?“, vraagt de een zich

hardop af, terwijl een ander vraagt of ik weet waar de olijfolie ligt. „Het is wel druk zo, net Gordon Ramsay“, zegt een jongen terwijl zijn pan met verse pasta overkookt.

„Soms help ik mijn ouders wel een beetje, maar ik kook nooit echt zelf“, zegt een meisje dat prei aan het bakken is. „Bij mij kookt mijn moeder altijd“, zegt een jongen. „De rest van het programma was wel saai, maar het koken zelf vind ik wel leuk, hoor. Binnen een half uurtje is het ook prima te doen.“

Op de vraag of de leerlingen ook wat van het project hebben opgestoken, zijn de reacties gemengd. „Jawel, hoor“, zegt de één, terwijl zijn keukenpartner fanatiek 'nee' schudt. „Ik heb wel geleerd hoe je verse thee maakt, maar ik denk niet dat ik nu heel anders ga eten.“

Bewustwording

Toch is Wardenaar blij met het zaadje dat bij de kinderen is geplant. „Volgens mij vinden de meesten het echt wel leuk. Ze zijn natuurlijk nog

„
Ik ben al heel blij als ze in plaats van een marsreep een appel halen

Suzanne Wardenaar

hartstikke jong en ik verwacht ook heus niet dat ze nu nooit meer iets slechts kopen, maar ze zijn zich denk ik al een stuk bewuster van het verhaal achter hun voedsel. We hebben bijvoorbeeld ook aandacht besteed aan voedselverspilling.“

Wardenaar hoopt het project naar meer scholen in Leiden te kunnen uitbreiden. „Het zou mooi zijn als we de verschillende Leidse scholen uiteindelijk tegen elkaar zouden kunnen laten strijden. We zijn begonnen in Den Haag en daar was veel meer geld beschikbaar voor dit soort projecten.“ Het Leidse project wordt gefinancierd als onderdeel van het preventieakkoord van de gemeente. „Ik ben heel blij dat Leiden ook inzicht dat gezonde voeding daar een plek in moet hebben.“

2.10 Overnemen Lessen NDE

Doel: Leerlingen maken kennis met de dieren op de boerderij, ontdekken wat deze dieren nodig hebben tijdens de verschillende seizoenen en hoe wij er met elkaar goed voor kunnen zorgen.

Beoogd resultaat: nvt

Gerealiseerd bereik: 8 lessen, 200 kinderen

Doelgroep: Groep 1 t/m 4

Planning: 2024

Partners: Gemeente Leiden, Kinderboerderij Merenwijk

Meer info:

verwonderomdehoek.nl/activiteiten/dieren-op-stal-20241

Verwonder om de Hoek - Dieren in het voorjaar 2024

verwonderomdehoek.nl/activiteiten/dieren-in-de-wei-20241

Gemeente Leiden, Natuur en Duurzaamheidseducatie (NDE), biedt lessen aan over dierenwelzijn op Weidezicht. NDE heeft Nb! gevraagd deze lessen vanaf 2024 over te nemen. In 2023 vond een overdrachtsfase plaats en nam een docent van Nb! al een deel van de lessen over. Het gaat om de lessen:

- Dieren op stal, in januari/februari: Door middel van uitleg, opdrachten, raadsels en materialen ontdekken de leerlingen hoe de dieren verzorgd worden, wat ze eten en hoe hun winterverblijf eruit ziet.
- Dieren in het voorjaar, in maart/april: Tijdens de les ontdekken de leerlingen het gedrag van jonge dieren en hoe zij zelf met deze beestjes om kunnen gaan.
- Dieren in de wei in, in juni: Tijdens de les 'Dieren in de wei' ontdekken de leerlingen hoe de dieren in de wei leven. Aan de hand van het verhaal van Kaatje Kauw bezoeken de kinderen verschillende boerderijdieren. Daarbij is er aandacht voor het gedrag, de eigenschappen, de verzorging, het voedsel en de... poep.

2.11 Lesmateriaal De tuin met Stip

Doel: Leerlingen ontdekken hoe belangrijk een groene omgeving voor dieren is en wat mensen kunnen doen om iets te verbeteren aan hun eigen omgeving.

Beoogd resultaat: nvt

Gerealiseerd bereik: nvt

Doelgroep: groep 1 tot en met 4

Planning: maart t/m oktober

Partners: GDO en enkele bij GDO aangesloten centra als klankbordgroep

Meer info: <https://vereniginggdo.nl/op-zoek-naar-de-big-six-lesmateriaal-de-tuin-met-stip-gepresenteerd/>

Via GDO (Gemeenten voor Duurzame Ontwikkeling) mocht Nb! een lespakket ontwikkelen bij het kinderboek De tuin met Stip. Het lespakket bestaat uit twee delen: een deel voor PO groep 1/2 en een deel voor PO groep 3/4. De 7 activiteiten kunnen zelfstandig door leerkrachten in de klas uitgevoerd worden, maar kunnen ook in de vorm van een leskist door NME centra worden uitgeleend. De opdrachten gaan over de verschillende soorten dieren die in het boekje voorkomen en over het vergroenen van het schoolplein, de tuin of het balkon. In 2 activiteiten komen ook taal, spelling en rekenen aan bod. In een andere les bewegen de leerlingen buiten op het plein.

2.12 Les SDG's (Junior Global Goals)

Doel: kinderen maken kennis met de SDG's en leren hoe zijn daaraan bij kunnen dragen

Beoogd resultaat: nvt

Gerealiseerd bereik: 18 leerlingen

Doelgroep: groep 5 t/m 8

Planning: nvt

Partners: Talents Leiden

Nb! en Talents hebben twee pilot lessen gegeven, een op Basisschol De Ley en een tijdens een trap 2 van Verwonder om de hoek in de Stevenshof.

Deze lessen startten met een gesprek. Aan elk kind vroegen we: hoe gaat het met jou? En hoe gaat het met de aarde?

Daarna gingen de kinderen zelf aan de slag met een van de doelen en een werkvorm. Er werd bijvoorbeeld een poster gemaakt met 'Stop met vervuilen' om mensen op te roepen minder vaak met de auto te gaan. En een powerpointpresentatie over 'Minder plastic in de supermarkten'. Andere groepjes maakten een rap en een quiz.

2.13 Buitenlesdag

Doel: Het stimuleren van buiten lesgeven en het promoten van de landelijke Buitenlesdag

Beoogd resultaat: nvt

Gerealiseerd bereik: 2 klassen (2 scholen, totaal 30 kinderen) kregen een Buitenles, 4 scholen ontvingen zaden voor 184 leerlingen, totaal 214 kinderen

Doelgroep: Groep 5 t/m 8

Planning: op en rond de officiële Buitenlesdag op 4 april

Partners: NDE Gemeente Leiden, Technolab

Meer info: www.ivn.nl/aanbod/buitenlesdag

Elk jaar organiseert het IVN de landelijke Buitenlesdag. Nb! grijpt dit aan om samen met het team NDE van Gemeente Leiden en Technolab Leiden gratis buitenlessen aan te bieden aan de Leidse scholen.

Gezamenlijk stimuleren we zo het buiten lesgeven. Dat is niet alleen leuk, maar ook gezond én goed voor de ontwikkeling van de leerlingen. Landelijk wordt er elk jaar een les ontwikkeld, speciaal voor deze dag.

In 2023 was het thema van deze dag (W)onderwereld en ging het over de bodem en bodemdiertjes.

Er waren niet zoveel inschrijvingen voor de les zelf, maar het aanbod voor een gratis zadenpakket, daar reageerden meer scholen op.

3. Buitenschools aanbod

Ook het buitenschoolse aanbod is omvangrijker geworden dan in het jaarplan beschreven. We werden gedurende het jaar gevraagd voor opdrachten en hebben zelf aan acquisitie gewerkt. Het betreft hier de extra activiteiten 3.6 t/m 3.10.

3.1 Clean SUP

Doel: Kinderen actief betrekken bij het opruimen van plastic in rivieren, het meten van waterkwaliteit en het bedenken van nieuwe toepassingen van afvalplastic.

Doelgroep: kinderen o.b.v welzijnsorganisatie/vakantieschool/bso

Beoogd resultaat: 60 kinderen

Gerealiseerd bereik: 48 kinderen

Planning: laatste week zomervakantie

Partners: Techniekmenu, Waterscouting Vereniging, SOL, Hoogheemraadschap

Meer info: www.clean-sup.nl

Ook dit jaar nam Leiden weer deel aan de clean SUP. Op 15 augustus nam een grote groep kinderen van SOL deel aan de workshops rondom (schoon) water. Het programma voor kinderen met zwemdiploma B bestond uit suppen tot plastic creatief hergebruiken. Het grotere evenement waarbij de waterscouts van Leiden naar Delft zouden suppen, vond dit jaar niet plaats. Verhoudingsgewijs kostte de organisatie hiervan het Techniekmenu heel veel tijd. Er is bewust voor gekozen om de tijd en het geld te investeren in de lage SES doelgroep. Er is een leuk artikel over het event geschreven door de lokale media in Rijswijk: <https://inrijswijk.com/2023/08/19/de-vliet-clean-sup-kinderen-in-actie-voor-de-natuur/>

3.2 Verwonderkisten

Doel: Kist met 15 compleet uitgewerkte activiteiten inclusief natuur-ontdek-materialen waarmee de BSO zelfstandig aan de slag kan

Doelgroep: BSO

Beoogd resultaat: nvt

Gerealiseerd bereik: onbekend

Planning: hele jaar rond

Partners: Smallsteps, SOL

Meer info: n.v.t.

De Verwonderkisten bevatten materialen voor 10 kant en klare natuuractiviteiten. De kisten zijn gebaseerd op overleven in de natuur middels het boek 'Op een onbewoond eiland' voor 7 t/m 12 jaar en natuuractiviteiten op basis van sprookjes op basis van het boek 'In het sprookjesbos' voor kinderen van 4 t/m 7 jaar. Zowel SOL als Smallsteps hebben de kisten in gebruik genomen maar door personele wisselingen is het interne gebruik bij beide organisaties helaas niet gemonitord.

3.3 Mee naar zee

Doel: Kinderen maken kennis met het Nationaal Park Hollandse Duinen en leren overleven in de duinen. De activiteiten zijn gericht op watereducatie en -beleving. Deze expeditie geeft invulling aan de nieuwe educatie strategie van Nationaal Park Hollandse Duinen (NPHD).

Doelgroep: 8 t/m 12 jaar via vakantieprogramma van welzijnsorganisatie SOL

Beoogd resultaat: 3 groepen van 30 kinderen = 90

Gerealiseerd bereik: 80 kinderen

Planning: meivakantie, zomervakantie en/of herfstvakantie

Partners: Nationaal Park Hollandse Duinen, Dunea, SOL, JES Rijnland, Fonds1818

Meer info: www.meenaarzee.nl

Nb! is coördinator van het project Expeditie Mee naar zee en organiseerde deze activiteit voor diverse gemeenten in Zuid-Holland. De locatie van het Bewaarde Land (Meijndel in Wassenaar) dient als uitvalsbasis voor deze dagvullende ervaring. Via welzijnsorganisaties worden kinderen geworven die vervolgens met een bus worden opgehaald. Naast 3 expedities vanuit Leiden hebben er nog 6 regionale expedities plaatsgevonden vanuit Leidschendam-Voorburg, Rijswijk, Schiedam en Delft. Dit jaar zijn er voor het eerst fietsen gehuurd zodat kinderen vanuit het Bewaarde Land naar zee konden fietsen. Naar zee lopen bleek tijdens het eerste jaar van de expedities namelijk net te ver te zijn. Dit was voor kinderen een super gave ervaring. Door het fietsen merkten zij dat de duinen letterlijk hoog zijn en dat je op een gegeven moment de zee prachtig ziet liggen. Ze vonden het geweldig om vervolgens van de duinen het strand op te rennen.

3.4 SOL activiteiten

Doel: Kinderen actief betrekken bij de natuur in hun directe omgeving en het bevorderen van gezondheid door groene buitenactiviteiten gericht op voeding en bewegen

Beoogd resultaat: 21 activiteiten voor 15 kinderen = 315

Gerealiseerd bereik: 368 kinderen, zie onderstaand overzicht

Doelgroep: 4 t/m 12 jaar

Planning: april t/m december

Partners: SOL, BplusC, Fonds1818, Verwonder om de hoek, Talents, IVN, Slootsafari, Dunea

Gedurende het hele jaar geeft Nb! natuurworkshops in de wijken. Vaak in samenwerking met SOL. Hieronder een overzicht van alle activiteiten in 2023.

Activiteit	Omschrijving
Datum Aantal deelnemers	
SOL Meidenclub - Dieren in het voorjaar 21 maart 8 deelnemers	De meidenclub van SOL Merenwijk bezocht de les Dieren in het voorjaar.
SOL Merenwijk Wijkfeest 25 april 70 deelnemers	Nb! heeft tijdens Het Oranje Suikerfeest bij buurtcentrum Op eigen Wieken met de aanwezige kinderen bijenhotels gemaakt.
SOL Roodenburg - natuuractiviteiten 5 x in het voorjaar 8 deelnemers	Op verzoek van SOL heeft Nb! vijf natuurworkshops gegeven over o.a. vogels en het voorjaar.
Workshop Global Goals maart 30 deelnemers	Als onderdeel van de trap 2 activiteit over natuur in de Stevenshof, heeft Nb! i.s.m. SOL en Talents een workshop gegeven op basis van de Junior Global Goals. De workshop is ook gegeven op Basisschool De Ley
SOL Zomerprogramming juli en augustus	In vier weken van de zomervakantie gaf Nb! 4 workshops per week over natuur: In het sprookjesbos,

88 deelnemers	Plukken en proeven, Water- en modderfeest en Slootsafari, il.s.m. IVN en Leidse Schooltuinen.
Kraanwaterdag 27 september 150 deelnemers	I.s.m. SOL en Dunea organiseerde Nb! een waterles voor alle groepen van de Pacellischool. Nb! gaf de lessen aan groep 3 t/m 6 o.b.v. het landelijke lesmateriaal.
Natuuractiviteit speeltuin Oosterkwartier 19 maart 14 deelnemers	Vuur maken op verzoek van speeltuin, slecht weer...

3.5 Buitenclub Merenwijk

Doel: Kinderen de kans bieden zich structureel te verbinden aan een natuurclub

Beoogd resultaat: 12 kinderen per blok, 5 blokken per jaar + in de herfst- en kerstvakantie een wervingsactiviteit voor 25 kinderen: totaal 85 kinderen

Gerealiseerd bereik: 48 kinderen

Doelgroep: kinderen van 8 t/m 12 jaar

Planning: hele jaar rond

Partners: Fonds1818, IVN Leidse regio, Kinderboerderij Weidezicht, Natuur om de hoek

Meer info: n.v.t.

Zoals je 'op voetbal' kunt zitten, zitten kinderen bij Nb! 'op de Buitenclub', een wekelijkse natuurclub. De kinderboerderij en het naastgelegen Merenwijkpark vormen een prachtige basis voor een natuurclub. De club is bedoeld voor kinderen uit de nabijgelegen Slaaghwijk en Merenwijk. Zij worden begeleid door een ervaren zzp'er, met ondersteuning van een of meer vrijwilligers. Diverse thema's kwamen aan de orde: Leven in het wild, water en de dieren van de kinderboerderij.

3.6 Weekendklas JES Rijnland

Beoogd resultaat: 6 gastlessen, 1 x Verwonderkist

Gerealiseerd bereik: 39 kinderen met gastlessen in 2023 en voor 2024 staan nog 3 lessen op de planning. In totaal 69 kinderen bereikt, waarvan 30 met de Verwonderkist.

Doelgroep: kinderen van groep 7 en 8

Planning: hele jaar rond

Partners: JES Rijnland, Leids preventieakkoord

Meer info: n.v.t.

Middels een aanvraag bij het Leids preventieakkoord in 2022 heeft Nb! in 2023 een samenwerking met JES Rijnland gerealiseerd. Het ging hierbij om twee preventieve interventies op het gebied van natuurbeleving, namelijk activiteiten voor de Weekendklas en voor het Thuisprogramma Samen Leren. JES wilde het thema Natuur en Duurzaamheid graag in het bestaande programma opnemen. Het doel was om kinderen en hun ouders bij het groen in de eigen leefomgeving te betrekken en hen te laten ontdekken hoe leuk en leerzaam de natuur kan zijn. Kinderen van groep 7 en 8 gaan 2 jaar lang elke zondag naar de Weekendklas. Er wordt aandacht besteed aan beroeporiëntatie, er zijn veel gastlessen en er wordt gewerkt aan taal en lezen. Tijdens de Weekendklas is gewerkt met de Verwonderkist waarover de medewerkers op 10 januari een training hebben ontvangen. Ook hebben er diverse gastlessen en excursies over natuur plaatsgevonden. Voor 2024 staan er nog 3 lessen gepland: op 26 mei 2 lessen en op 2 juni 1 les.

3.7 Thuisprogramma JES Rijnland

Beogd resultaat: 10 begeleiders met Ontdektasjes

Gerealiseerd bereik: 10 'JES we gaan naar buiten' boekjes en Ontdektasjes.

Doelgroep: groep 1 t/m 4

Planning: hele jaar rond

Partners: JES Rijnland, Leidsch preventie akkoord

Meer info: n.v.t.

Binnen het Thuisprogramma 'Samen leren' vindt er thuisbegeleiding plaats voor kinderen van groep 1 t/m 4. Daarbij komt er 4 maanden lang, elke week een medewerker van JES in het gezin die thuis ondersteuning biedt. Dit is met name gericht op spelbegeleiding die binnen plaatsvindt. Daarom is er op 6 april een training voor de begeleiders georganiseerd waarbij zij uitleg kregen over het gebruik van 'Ontdektasjes'. Elke begeleider ontving vervolgens een rugtasje met natuur ontdek materiaal, het boek 'In het sprookjesbos' en een aantal opdrachtjes die ze zelf buiten met de kinderen kunnen uitvoeren. Verder hebben we een speciaal 'JES we gaan naar buiten' boekje ontwikkeld met allerlei eenvoudige natuuropdrachten die de begeleiders, maar ook de ouders, buiten met de kinderen kunnen doen.

3.8 Kennismakingsprogramma

Beogd resultaat: 3 cursussen per jaar met 10 tot 15 kinderen per cursus

Gerealiseerd bereik: 3 cursussen met in totaal maximaal 36 kinderen

Doelgroep: In het Sprookjesbos: groep 3-4, Overleven in de natuur: groep 5-7

Planning: januari, mei, oktober

Partners: Verwonder om de hoek

Verwonder om de hoek organiseert sinds 2021 het Kennismakingsprogramma: een programma met cursussen buiten schooltijd voor kinderen van 4 tot 12 jaar. Nb! bood ook in 2023 weer driemaal een cursus aan.

Tijdens de cursus 'In het Sprookjesbos' ontdekken kinderen de natuur aan de hand van een sprookje. Elke les start met een verhaal, daarna gaan ze naar buiten en doen opdrachten en spellen die passen bij het verhaal. Gebaseerd op het boek '[In het sprookjesbos](#)'.

Tijdens Overleven in de natuur leren de kinderen wat je nodig hebt om te overleven in de natuur. Ze bouwen onderdak, zuiveren water en maken vuur.

Houd jij van sprookjes en natuur?
Ga dan mee op ontdekking
in het sprookjesbos.
Voor kinderen uit groep 3 en 4
Di 17 januari t/m 14 februari na school

Natuurcursus 'In het sprookjesbos!'
Op dinsdagen van 17 jan. t/m 14 febr.
van 15.45 tot 17.15 uur
Zit jij in groep 3 of 4 en houd jij van sprookjes en natuur? Ga dan met 'Naar buiten!' op ontdekkingstocht in het sprookjesbos. We gaan allerlei leuke natuuractiviteiten doen rondom sprookjes. Zo speur je net als Klein Duimpje naar sporen, gaan we de wol uit het sprookje van Doornroosje viltten en een echt loverdrankje maken.
In de Leidse Merenwijk
Meer info en inschrijven via: verwonderomdehoek.nl
VERWONDER
Naar buiten!
QR code

3.9 Zoek de 7 soorten

Beoogd resultaat: n.v.t.

Gerealiseerd bereik: 500 boekjes verspreid over de locaties (en tijdens Kidsproof Buitenbeestfeest in Park Matilo en het Stevenspark zijn er ook 275 uitgedeeld)

Doelgroep: kinderen van 7 tot 12 jaar

Planning: 2023

Partners: Gemeente Leiden, diverse locaties

Meer info: n.v.t.

Op verzoek van de gemeente Leiden heeft Nb! speciaal voor kinderen van 7 tot 12 jaar een boekje ontwikkeld waarmee ze de verschillende leefgebieden in Leiden kunnen bezoeken, van bosplantsoen tot straatgroen. Dit sluit aan op de gemeentelijke campagne voor volwassenen waarbij indicatorsoorten iets zeggen over de natuurwaarde van een gebied.

Door het boekje ontdekken ook kinderen welke plant- en diersoorten bij die leefgebieden horen.

Kinderen kunnen het 'Zzoek de 7 soorten' boekje ophalen op diverse locaties in en rond Leiden, zoals bij Kinderboerderij Merenwijk, Hortus botanicus, Huis van de buurt Matilo, enz. In het boekje zijn de zeven locaties gemarkeerd, elk gekoppeld aan een van de zeven soorten. Op elke locatie beantwoorden kinderen een vraag uit het boekje, zodat er een soort paspoort met kenmerken van het dier of plant ontstaat. Op de locatie ontvangen ze daarna een sticker die op het boekje geplakt kan worden.

3.10 Halloween

Beoogd resultaat: n.v.t.

Gerealiseerd bereik: 100 kinderen

Doelgroep: kinderen van 4 tot 12 en hun ouders

Planning: 28 oktober

Partners: Kinderboerderij Merenwijk, Haardstee

Meer info: [Facebook Kinderboerderij Merenwijk](#)

Tijdens het jaarlijkse Halloweenfeest op Kinderboerderij Merenwijk biedt Nb! ook een activiteit aan. Dit jaar was dat 'Heksenthee' maken van verse kruiden en wilde planten zoals bijvoorbeeld brandnetels. Op 28 oktober konden kinderen en hun ouders bij het kampvuur een eigen kopje thee maken. Ook konden kinderen een spannend boek lezen bij het vuur. Een aantal hebben ook een theezakje gemaakt om mee naar huis te nemen. Het colakruid deed het heel goed en ook de brandnetel en munt waren al snel op! Ook de bloemblaadjes van de afrikaantjes en goudsbloem vonden de kinderen leuk en een aantal kids

hadden last van hun keel en kozen daarom voor de salieblaadjes. Er komen jaarlijks honderden mensen op het evenement af.

4. Bijeenkomsten

4.1 Netwerkbijeenkomst zzp'ers

Tijdens deze bijeenkomst op 12 september kwamen maar liefst 20 zzp'ers die opdrachten voor Nb! doen samen bij de Tuin van Noord. Deze flexibele schil is van groot belang voor de organisatie en het is van belang dat zij elkaar ontmoeten zodat we kennis en ervaring kunnen uitwisselen.

De deelnemers konden meedenken over de ontwikkelingen binnen de stichting en aangeven aan welke opdrachten en activiteiten ze komend jaar graag zouden (mee)werken. Een gezellig hapje en een drankje droegen natuurlijk ook bij aan het teamgevoel.

4.2 EHBO in het Groen

In samenwerking met het IVN Zuid-Holland organiseerden we op 2 december de cursus EHBO in het groen. De 17 deelnemers leerden hoe te handelen tijdens de belangrijkste ongevallen die kunnen gebeuren tijdens een excursie met kinderen. Hoewel we vanuit Nb! altijd veel aandacht aan veiligheid besteden, kan het natuurlijk voorkomen dat er een kind in de sloot valt of tussen de brandnetels valt, of door een wesp wordt gestoken. Uiteraard was er voor de deelnemers een heerlijke lunch van de Trotse Pauw.

4.3 Vrijwilligersmarkt

Op zaterdag 4 februari organiseerden we i.s.m. Natuur om de hoek een vrijwilligersmarkt. Ongeveer 50 deelnemers maakten kennis met het brede scala aan projecten en organisaties waaraan zij een bijdrage kunnen leveren. Op de Kinderboerderij in de Merenwijk kon iedereen kennismaken met de organisaties die actief zijn op het gebied van natuur, onderhoud en educatie in de regio. Onder andere de Hortus botanicus, IVN Leidse regio, Leidse Schooltuinen, Voedselbos Okkerheide, het Bewaarde Land, Meer Bomen Nu, Stichting Leiden Oogst, Vrienden van de Leidse Hout en het Milieu Educatiecentrum Oegstgeest waren aanwezig. Deze organisaties konden tijdens een gezellige borrel na afloop ook met elkaar kennismaken.

5. Partners

[Boerderij Buitenverwachting](#)

[Dunea](#)

[Fonds 1818](#)

[Groen doet goed](#)

[Fonds NME](#)

[Het Bewaarde Land](#)

[Hogeschool Leiden - Pabo](#)

[Hoogheemraadschap van Rijnland](#)

[Hortus botanicus Leiden](#)

[IVN Leidse regio](#)

[IVN Zuid-Holland](#)

[JES Rijnland](#)

[Jong Leren Eten](#)

[Kinderboerderij Merenwijk](#)

[Leidse Biologen Club](#)

[Nationaal Park Hollandse Duinen](#)

[Naturalis Biodiversity Center](#)

[Natuur en duurzaamheidseducatie](#)

[Natuur om de hoek](#)

[NatuurWijs](#)

[NDE – Leiden4GlobalGoals](#)

[Plant-Aardig](#)

[SQL leiden](#)

[Springlevend Verleden](#)

[Stichting 2030](#)

[Tuin van de smid](#)

[Techniekmenu](#)

[Vereniging Leidse Schooltuinen](#)

[Verwonder om de Hoek](#)

[Het Verwonderpaspoort](#)

[Waingunga Zeeverkenners](#)

[Wetenschapsknooppunt Leiden](#)

[ZuivelNL](#)

[BplusC](#)

[Incluzio](#)

[Kidsproof Leiden](#)